KORXONALARDA XARAJATLARNI OPTIMALLASHTIRISHDA BOSHQARUV HISOBINING AHAMIYATI

Karimova Dilnozaxon
Jizzax politexnika instituti “Iqtisodiyot va menejment” kafedrasi assistenti

Annotatsiya. Mazkur tezisda korxonalarda xarajatlarni optimallashtirishda boshqaruv hisobining ahamiyati va uning korxona faoliyati samaradorligini oshirishdagi roli yoritilgan. Tadqiqotda xarajatlarni to‘g‘ri tasniflash, ularni shakllanish manbalari va javobgarlik markazlari bo‘yicha hisobga olish, xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirish hamda mavjud resurslardan samarali foydalanish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, boshqaruv hisobi ma’lumotlaridan foydalanish orqali ortiqcha va samarasiz xarajatlarni aniqlash, mahsulot tannarxini pasaytirish hamda xarajatlarni rejalashtirish va tahlil qilish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv hisobi, xarajatlarni optimallashtirish, xarajatlarni boshqarish, xarajatlar nazorati, xarajatlarni rejalashtirish, xarajatlar tahlili, mahsulot tannarxi, resurslardan samarali foydalanish.

Bozor munosabatlarining rivojlanishi va raqobat muhitining kuchayishi sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligini ta’minlashda mavjud resurslardan oqilona foydalanish va xarajatlarni samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Korxonaning moliyaviy natijalari, mahsulot tannarxi, foyda miqdori va raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan xarajatlarning qay darajada to‘g‘ri rejalashtirilishi va nazorat qilinishiga bog‘liq.

Xarajatlarning ortib borishi mahsulot yoki xizmat tannarxining oshishiga, foyda marjasining qisqarishiga va korxonaning bozordagi mavqeiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli korxonalar uchun xarajatlarni shunchaki hisobga olish emas, balki ularning tarkibini tahlil qilish, samarasiz xarajatlarni aniqlash, mavjud resurslardan foydalanish darajasini baholash va xarajatlarni maqbullashtirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Mazkur jarayonda boshqaruv hisobi alohida o‘rin tutadi. Boshqaruv hisobi korxona rahbariyatini ichki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan tezkor va tahliliy axborot bilan ta’minlaydi. Xarajatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni mahsulot turlari, tarkibiy bo‘linmalar, javobgarlik markazlari va faoliyat yo‘nalishlari kesimida shakllantirish orqali xarajatlarning yuzaga kelish sabablari va ularning korxona moliyaviy natijalariga ta’sirini aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Shu nuqtayi nazardan, korxonalarda xarajatlarni optimallashtirishda boshqaruv hisobining imkoniyatlaridan samarali foydalanish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Boshqaruv hisobining asosiy vazifalaridan biri korxona faoliyatini boshqarish uchun zarur bo‘lgan iqtisodiy axborotni shakllantirish va taqdim etishdan iborat. Xarajatlar bo‘yicha ma’lumotlar esa ushbu axborot tizimining muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi. Boshqaruv hisobi orqali xarajatlarning miqdori, tarkibi, shakllanish joyi va o‘zgarish sabablari aniqlanib, rahbariyatga tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborot taqdim etiladi.

Xarajatlarni optimallashtirish ularni imkon qadar kamaytirish bilan bir xil tushuncha emas. Xarajatlarni asossiz ravishda qisqartirish mahsulot yoki xizmat sifatining pasayishiga, ishlab chiqarish jarayonining buzilishiga yoki kelgusidagi daromadlarning kamayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli optimallashtirishning asosiy maqsadi mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va korxona uchun iqtisodiy jihatdan maqbul xarajatlar darajasini aniqlashdan iborat.

Boshqaruv hisobida xarajatlarni iqtisodiy mazmuni va boshqaruv maqsadlariga ko‘ra turli mezonlar asosida tasniflash mumkin. Jumladan, ularni doimiy va o‘zgaruvchan, bevosita va bilvosita, asosiy va ustama xarajatlarga ajratish xarajatlarning korxona faoliyatiga ta’sirini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, o‘zgaruvchan xarajatlar ishlab chiqarish

hajmining o‘zgarishiga bog‘liq bo‘lsa, doimiy xarajatlar qisqa muddatda ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishidan nisbatan kam ta’sirlanadi. Bunday tasnif ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish va moliyaviy natijalarni prognozlashda muhim ahamiyatga ega.

Xarajatlarni optimallashtirishning yana bir muhim yo‘nalishi ularni javobgarlik markazlari bo‘yicha hisobga olishdir. Korxonaning tarkibiy bo‘linmalari va faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha xarajatlarning shakllanishini alohida nazorat qilish orqali xarajatlarga mas’ul shaxslar va bo‘linmalarni aniqlash mumkin. Bunda har bir javobgarlik markazi uchun rejalashtirilgan xarajatlar belgilanadi va amaldagi ko‘rsatkichlar bilan taqqoslanadi.

Rejalashtirilgan va amaldagi xarajatlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash boshqaruv hisobining muhim funksiyalaridan biridir. Agar haqiqiy xarajatlar rejalashtirilgan ko‘rsatkichlardan yuqori bo‘lsa, bunday og‘ishlarning sabablari o‘rganilishi kerak. Xarajatlarning oshishiga xomashyo va materiallar narxining o‘zgarishi, ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi, mehnat unumdorligining pasayishi, resurslardan samarasiz foydalanish yoki boshqa omillar sabab bo‘lishi mumkin. Og‘ishlarning sabablarini aniqlash kelgusida ortiqcha xarajatlarning oldini olish imkonini beradi.

Xarajatlarni optimallashtirishda byudjetlashtirish tizimidan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Byudjetlashtirish orqali korxonaning kelgusi davr uchun xarajatlari oldindan rejalashtiriladi va mavjud moliyaviy hamda moddiy resurslarning taqsimlanishi belgilanadi. Keyinchalik amaldagi xarajatlar byudjet ko‘rsatkichlari bilan taqqoslanib, aniqlangan farqlar tahlil qilinadi. Shu tariqa boshqaruv hisobi korxonaning xarajatlar bo‘yicha rejalashtirish va nazorat jarayonlarini yagona tizimga birlashtirishga xizmat qiladi.

Mahsulot tannarxini aniqlash ham xarajatlarni optimallashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Tannarx tarkibini chuqur tahlil qilish orqali mahsulot qiymatining shakllanishiga eng katta ta’sir ko‘rsatuvchi xarajat turlarini aniqlash mumkin. Masalan, ishlab chiqarishda xomashyo va materiallar ulushi yuqori bo‘lsa, ularning sarflanish me’yorlarini tahlil qilish, muqobil yetkazib beruvchilarni o‘rganish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish orqali xarajatlarni maqbullashtirish mumkin.

Tadqiqot natijalari korxonalarda xarajatlarni optimallashtirishni samarali tashkil etish uchun boshqaruv hisobining axborot imkoniyatlaridan kompleks foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Xarajatlarni faqat moliyaviy hisobot maqsadida hisobga olish korxona ichki boshqaruvi uchun yetarli bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli xarajatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni boshqaruv ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda batafsil shakllantirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot davomida xarajatlarni optimallashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim ekanligi aniqlandi:

xarajatlarni iqtisodiy mazmuni va boshqaruv maqsadlariga ko‘ra to‘g‘ri tasniflash;

xarajatlarni javobgarlik markazlari bo‘yicha hisobga olish;

xarajatlar bo‘yicha qisqa va uzoq muddatli byudjetlarni shakllantirish;

rejalashtirilgan va haqiqiy xarajatlar o‘rtasidagi og‘ishlarni muntazam tahlil qilish;

mahsulot va xizmatlar tannarxini shakllantiruvchi asosiy xarajatlarni aniqlash;

samarasiz va asossiz xarajatlarni aniqlash hamda ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqish;

boshqaruv hisobi ma’lumotlaridan ishlab chiqarish va narx siyosati bo‘yicha qarorlar qabul qilishda foydalanish;

xarajatlarni hisobga olish va tahlil qilish jarayonlarini raqamlashtirish.

Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, xarajatlarni optimallashtirishda asosiy e’tibor faqat xarajatlarni kamaytirishga emas, balki xarajat va natija o‘rtasidagi maqbul nisbatni ta’minlashga qaratilishi lozim. Masalan, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish maqsadida xomashyo sifatini pasaytirish qisqa muddatda iqtisodiy samara berishi mumkin, biroq uzoq muddatda mahsulot sifatining pasayishi va mijozlar talabining kamayishiga olib kelishi ehtimoli

mavjud. Shu sababli boshqaruv hisobi xarajatlarni kamaytirishdan tashqari, ularning korxonaning umumiy moliyaviy natijasiga ta’sirini ham baholashi kerak.

Boshqaruv hisobining yana bir muhim afzalligi shundaki, u xarajatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni korxonaning turli boshqaruv darajalari ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Yuqori darajadagi rahbariyat uchun umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar zarur bo‘lsa, tarkibiy bo‘linmalar rahbarlari uchun alohida xarajat turlari, resurslar sarfi va og‘ishlar to‘g‘risidagi batafsil ma’lumotlar muhim hisoblanadi.

Shuningdek, xarajatlarni optimallashtirish jarayonida boshqaruv hisobining ma’lumotlari asosida mahsulotlarning rentabelligini taqqoslash, ishlab chiqarish hajmini belgilash, ayrim mahsulotlarni ishlab chiqarishni davom ettirish yoki qayta ko‘rib chiqish, narx siyosatini shakllantirish kabi qarorlarni asoslash mumkin.

Umuman olganda, boshqaruv hisobining xarajatlarni optimallashtirishdagi ahamiyati uning xarajatlarni hisobga olish, nazorat qilish, tahlil qilish va prognozlash funksiyalarining o‘zaro bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonlarning yagona tizim sifatida tashkil etilishi korxonaning resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, korxonalarda xarajatlarni optimallashtirishni samarali tashkil etishda boshqaruv hisobi muhim axborot va boshqaruv vositasi hisoblanadi. Xarajatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarning o‘z vaqtida va batafsil shakllantirilishi rahbariyatga mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini baholash, ortiqcha xarajatlarni aniqlash va ularning oldini olish imkonini beradi.

Korxonalarda xarajatlarni optimallashtirish uchun xarajatlarni to‘g‘ri tasniflash, javobgarlik markazlari bo‘yicha hisobga olish, byudjetlashtirish tizimini rivojlantirish, rejalashtirilgan va amaldagi ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi og‘ishlarni tahlil qilish hamda zamonaviy boshqaruv hisobi usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini takomillashtirishga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar.
3. Abdusalomova N.B. Boshqaruv hisobi. — Toshkent: Iqtisodiyot.
4. Pardayev A.X., Pardayev Z.A. Boshqaruv hisobi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
5. Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Buxgalteriya hisobi. — Toshkent: Sharq.
6. Jo‘rayev N.Y., Abduvaxidov F.T., Sotivoldiyeva D.A. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. — Toshkent: Iqtisod-Moliya.
7. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. — Pearson.
8. Drury C. Management and Cost Accounting. — Cengage Learning.
9. Jo‘rayev N.Y., Abduvaxidov F.T., Sotivoldiyeva D.A. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2012.